

Nevenka Troha

Tržaški Slovenci in vprašanje razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja*

UDK 341.24(497.1:45=163)

TROHA Nevenka, dr., doc., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: nevenka.troha@inz.si

Tržaški Slovenci in vprašanje razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 61/2007 (136), št. 3–4, str. 411–422, cit. 59

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., It.)

Ključne besede: Svobodno tržaško ozemlje, Londonski memorandum

Članek obravnava stališča Slovencev v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) do rešitve tržaškega vprašanja. Velika večina je zahtevala, da STO dejansko zaživi, saj je menila, da je to edini način, ki jih bo zavaroval pred italijansko asimilacijo. Le stežka so zato sprejeli odločitev o razdelitvi dotedanjega STO med Italijo in Jugoslavijo, ki jo je prinašala Spomenica o soglasju iz oktobra 1954 in s tem z vrnitvijo italijanskih oblasti v cono A.

Avtorski izvleček

UDC 341.24(497.1:45=163)

TROHA Nevenka, PhD, Senior Scientific Collaborator, The Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: nevenka.troha@inz.si

Slovenes of Trieste and the Question of the Division of the Free Territory of Trieste

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 61/2007 (136), No. 3–4, pp. 411–422, 59 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

Key Words: Free Territory of Trieste, London Memorandum

The article focuses on the position of Slovenes living in Zone A of the Free Territory of Trieste on the solution of the Trieste question. Their general opinion was that the Free Territory of Trieste was the only option that would protect them from Italian assimilation and should therefore be put into effect. They were therefore very reluctant to accept provisions of the 1954 London Memorandum of Understanding according to which the Free Territory of Trieste was divided between Italy and Yugoslavia and, as a consequence, Italians could reclaim Zone A.

Author's Abstract

Vprašanje nove, za Slovence bolj pravične meje med Jugoslavijo in Italijo, je že med vojno, zlasti pa v času mejnih pogajanj med poletjem 1945 in februarjem 1947 homogeniziralo tamkajšnje ljudi, skupine in stranke sicer zelo različnih usmeritev znotraj dveh velikih političnih blokov, ki ju lahko poimenujemo kot proitalijanskega in projugoslovanskega ne le zato, ker sta zahtevala priključitev k eni ali drugi državi, ampak tudi zato, ker so njuno delovanje usmerjale in podpirale italijanske oz. jugoslovanske oblasti. Projugoslovanski blok, ki je zahteval priključitev celotne Julijske krajine, pa tudi Benečije in Kanalske doline k Jugoslaviji, narodnostno ni bil enoten, saj je priključitev k Jugoslaviji na osnovi razredne opredelitve zahtevalo tudi veliko italijanskih delavcev in drugih levo usmerjenih Italijanov.

Primorski Slovenci, tudi tisti, ki so sicer odklanjali komunizem, so v času mejnih pogajanj dali prednost narodnostni izbiri in v veliki večini podprli Jugoslavijo v njenih prizadevanjih za postavitev meje na t.i. etnični črti.¹ Ko so bile jeseni 1946 več ali manj znane odločitve

* Program št. P6-0281 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna / The author acknowledges the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Programme No. P6-0281).

¹ Slovenska etnična meja v skladu s teorijo o pripadnosti mest zaledju teče po meji strnjene naselitve slovenskega prebivalstva. Znotraj nje so tako tudi kraji, zlasti mesta z večinsko drugorodnim prebivalstvom, na zahodu z Italijani.

glede nove meje, se je politično premirje med Slovenci na Tržaškem in Goriškem končalo in so demokracijam zahodnega tipa naklonjeni Slovenci oblikovali svoje stranke, v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja /STO/ Slovensko demokrasko zvezo /SDZ/, Slovensko krščansko-socialno zvezo /SKSZ/ in Skupino neodvisnih Slovencev.² Te so nasprotovale projugoslovansko usmerjenim organizacijam in jugoslovanskim oblastem, ki so jih krivile za izgubo Gorice in Trsta. Kljub temu sta v coni A Komunistična partija STO /KPSTO/ in ljudsko-frontna Slovansko-italijanska antifašistična unija /SIAU, Unione antifascista italo-slava, UAIS/, del katere je bila obnovljena Osvobodilna fronta za Tržaško ozemlje /OF za TO/, in z njima jugoslovanske oz. slovenske oblasti med Slovenci pa tudi med italijanskim tržaškim delavstvom še vedno ohranile prevladujoč vpliv.³

KPSTO in SIAU sta tik pred uveljavitvijo določil mirovne pogodbe o novih mejah avgusta 1947 opustili zahtevo po priključitvi k Jugoslaviji in odtlej zagovarjali ohranitev STO. Vse tamkajšnje demokratične sile sta pozvali, da se združijo v protiimperialistično in protifašistično fronto, ki naj bi se zavzemala za gospodarsko in politično neodvisnost STO in za bratsko sožitje med tam živečimi narodi. Povezovali sta se zlasti z independentisti, pomen katerih se je z osnovanjem STO okreplil.⁴

Položaj na politični levici se je popolnoma spremenil po izbruhu spora med Jugoslavijo in Informburojem konec junija 1948, ko se je velika večina italijanskega delavstva, a tudi večina levo usmerjenih Slovencev na Tržaškem, v imenu proletarskega internacionalizma opredelila za Informburo in Sovjetsko zvezo. Povojna politika jugoslovanskih oblasti, ki so tudi zato, da bi ohranile podporo tamkajšnjega italijanskega delavstva, zapostavljale narodnostno vprašanje in ga nadomeščale z razrednim, se je sedaj obrnila proti njim samim. V coni A je bilo oktobra 1950 v projugoslovanski, po sekretarju Branku Babiču imenovani tudi Babičevi KPSTO le 359 članov in 68 kandidatov (pred junijem 1948 okrog 4.000), med njimi kar 91% Slovencev, v OF za TO 5.056 članov, projugoslovanska SIAU, ki je septembra 1947 imela okrog 70.000 članov, pa je dejansko prenehala obstajati. Veliko močnejši sta bili informburojevska, po sekretarju Vittoriju Vidaliju imenovana Vidalijeva KPSTO in »njena« SIAU, ki sta na občinskih volitvah leta 1949 zmagali razen v Repentabru tudi v vseh drugih okoliških občinah, kjer so bili Slovenci takrat še v veliki večini. Slovenci, ki so se odločili podpreti resolucijo Informburoja, so za vrsto let prekinili tudi stike z Jugoslavijo, hkrati pa je med njimi in tistimi, ki so ostajali zvesti jugoslovanskim komunistom (s tem pa tudi državi),

² 17. 1. 1947 so v Gorici ustanovili Slovensko demokrasko zvezo za Goriško, ki je združevala liberalno in katoliško smer. Osnovne točke njenega programa so bile boj za avtonomne pravice slovenske manjšine v Italiji, odločen protikomunizem in zahodni demokratični pluralizem. Junija 1947 je bilo v Trstu ustanovljeno Udruženje slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev, ki je 16. 9. isto leto kot avtonomna skupina vstopilo v SDZ, a se nato iz nje izločilo in 1. 8. 1948 ustanovilo Slovensko krščansko-socialno zvezo. SDZ pa je bila v coni A STO ustanovljena 21. 12. 1947. Nadja Maganja, *Trieste 1945-1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno*. Trst 1994, str. 38, 73, 74. Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) 1931, 600/8. Meščanske stranke na Primorskem, historiati, elaborat. AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 30/5. Politično poročilo s posebnim ozirom na bližnje občinske volitve v anglo-ameriški coni STO, 31. 3. 1949.

³ Več o dogajanju med letoma 1945 in 1947 v: Troha, Nevenka. *Komu Trst : Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana : Modrijan, 1999.

⁴ Nevenka Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva : Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni a Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998, str. 123, 124, 164-168. Ista. *Svobodno tržaško ozemlje : Politika levih strank v času do sprejetja resolucije Informburoja /september 1947-junij 1948*. V: Ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan, *Vojna in mir na Primorskem : od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper : UP, ZRS, Založba Annales, 2005, str. 201-212.

in tudi tistimi, ki so bili pristaši t.i. slovenskih belih strank (slavi bianchi), večkrat prevladalo sovraštvo in so med seboj tudi fizično obračunavali.⁵

Zaradi novega položaja Jugoslavije, ki se je po sporu s Sovjetsko zvezo iz nasprotnika spreminjala v zaveznika zahodnih sil, sta bili obe upraviteljici cone A, ZDA in Velika Britanija, zainteresirani za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Ta brez rešitve tržaškega vprašanja ni bila mogoča, zato sta vse od konca leta 1949 pritiskali na obe državi, naj sprejmeta dogovor. Po njunem bi bilo sporazum najlažje doseči, tako da bi cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji. V to smer so poleg nekaterih drugih ukrepov šli zlasti sklepi konference med Italijo in zahodnima silama v Londonu aprila 1952, ki so dajali Italiji velika pooblastila v coni A, se pa obenem niso več sklicevali na tristransko noto iz marca 1948 in niso posegali v cono B.⁶

Čeprav je uradno zagovarjala ohranitev STO, je na njegovo delitev vse bolj pristajala tudi jugoslovanska vlada. Po hudem volilnem porazu »svoje« Slovensko-italijanske ljudske fronte (SILF)⁷ na lokalnih volitvah v coni A junija 1949, ko je le-ta dobila manj kot 3% glasov, je dokončno spoznala, da tam nima več nobenega vpliva, zato je hotela ohraniti vsaj cono B, v kateri je bila nesporen gospodar.⁸ Zanj uveljavitev STO ni bila sprejemljiva tudi zaradi verjetne zmage proitalijanskih strank na volitvah, ki bi sledile uveljavitvi Stalnega statuta. Edvard Kardelj je julija 1952 izjavil: »Slovenski in italijanski proletariati v coni B bi samo izgubil, proletariati v coni A pa ne bi nič dobil in bo prej ali slej pod italijanskim gospostvom. Take nacionalistične politike nismo in ne mislimo voditi. Če bi do tega prišlo, potem bi bila boljša ločitev con.«⁹ V pismu dekanu pravne fakultete v Ljubljani pa je aprila isto leto poudarjal, da je uveljavitev STO v skladu z mirovno pogodbo nevarna tudi zaradi tristranske note iz marca 1948, saj bi, kljub temu da so se je zahodne sile odpovedale, le-ta ostala moralno-politična opora vseh bodočih italijanskih akcij za priključitev STO k Italiji. To pa je pomenilo, da bi Jugoslavija izgubila cono B. Nadalje Kardelj ugotavlja: »V današnjih pogojih je STO v rokah italijanskih irendentistov praktično priključitev k Italiji in popolno brezpravljanje našega življa v STO.«¹⁰

Na to, da se STO ne bo ohranilo, je predstavnike OF za TO, edine organizacije tržaških Slovencev, s katero so jugoslovanske in slovenske oblasti takrat sodelovale, marca 1952 opozoril Boris Kraigher. Po njegovem je bila neživljenjska tamponska država STO lahko le začasen kompromis in je rešitev treba iskati v dogovoru med Italijo in Jugoslavijo.¹¹

Sprejem razdelitve območja po dotedanji demarkacijski črti je oteževalo dejstvo, da je bilo t.i. tržaško vprašanje tako v Italiji kot v Jugoslaviji močno propagandno izrabljeno in bi zato tamkajšnja javnost vsak kompromis razumela kot odrekanje nacionalnim interesom.

⁵ AS 1574, MO SIAU, m. šk. 7. Poročilo Mestnega komiteja KPSTO, po oktobru 1950. Nevenka Troha, *Volitve v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja*. V: Ur. Oto Luthar, Jurij Perovšek, *Zbornik Janka Pleterskega*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 475–490.

⁶ Nevenka Troha, Predlogi Jugoslavije za rešitev tržaškega vprašanja po objavi resolucije Informbiroja. *Yugoslav proposals for the solution of the Trieste question following the Cominform resolution*. V: Ur. – ed. Jasna Fischer, et al., *Jugoslavija v hladni vojni : zbornik Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.–9. maja 2000 = Yugoslavia in the cold war : the collection of papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto : University, 2000, str. 161–180, str. 163–172.

⁷ Kandidati projugoslovansko usmerjene KPSTO in OF za TO so na volitvah nastopili pod tem imenom.

⁸ AS 1569, CK KPSTO, šk. 172. Zapisnik zasedanja partijskega aktiva, 14. 6. 1949; šk. 65. B. Babič. Politično poročilo o dvehletnem delu in borbi KPSTO, zapisnik 2. kongresa KPSTO, 8. 10. 1949.

⁹ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka o problemih tržaškega gibanja, Portorož, 4. 7. 1952.

¹⁰ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 29. Pismo E. Kardelja dekanu pravne fakultete V. Murku, 18. 4. 1952.

¹¹ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka v Portorožu, 18. 3. 1952. Boris Kraigher, takrat slovenski notranji minister, je bil sicer do odhoda v Ljubljano junija 1946 ključni akter projugoslovanskih organizacij v coni A Julijske krajine.

Ne jugoslovanska ne italijanska vlada se tako formalno nista mogli odreči območju, ki so ga ljudje v vsaki od njiju imeli za svoje, Italija ne coni B, Jugoslavija ne Trstu. Nujno je bilo sprejeti začasno rešitev, ki bi z leti prešla v dokončno. Ali kot je že avgusta 1951 dejal Tito britanskemu veleposlaniku v Beogradu siru Charlesu Peaku: »Italijani ne bodo dali izjave, da se odrejajo nadaljnjim ozemeljskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odkrekli Trstu. Le sedaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnost, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji.«¹²

Slovenci na Tržaškem, po ocenah ZVU naj bi jih bilo v coni A okrog 63.000, po izračunih Carla Schiffrerja pa naj bi jih na volitvah junija 1949 glasovalo 28.500,¹³ so ne glede na svojo politično usmeritev odklanjali vrnitev Italije v Trst. Kot je septembra 1952 zapisal eden od vodilnih ljudi v Slovenski krščansko-socialni zvezi, ki je bil obenem obveščevalec slovenskih oblasti, Engelbert Besednjak, so bili zaradi preteklih izkušenj prepričani, da bodo obsojeni na narodno izumiranje. Globoko v njihovih kosteh je bil še vedno ukoreninjen strah, bali so se spregovoriti v slovenščini ne le v uradih, ampak tudi na ulici. To je bila posledica »dolgoletnega barbarskega zatiranja, ko so jih metali iz tramvajev, če so spregovorili v slovenskem jeziku«, je zapisal Besednjak in dodal: »Suženjski duh podrejenosti mora iz naših ljudi izginiti, preden postanejo svobodni državljani, ki lahko brez strahu glasujejo.«¹⁴

Velika neenotnost tržaških Slovencev je lahko, kot je maja 1950 ugotavljal predstavnik Skupine neodvisnih Slovencev Josip Ferfolja, koristila le italijanskim interesom.¹⁵ Zaradi velikih ideoloških in političnih nasprotij je med voditelji slovenskih organizacij le počasi zorelo spoznanje, da je za to, da bi imeli Slovenci v coni A boljši položaj, skupen nastop nujen. SDZ, SKSZ in Skupina neodvisnih Slovencev so se spomladi 1951 sporazumele, da bodo na prihodnjih upravnih volitvah nastopile kot Slovenska narodna lista /SNL/. Sprejele so programska izhodišča, ki so poudarjala, da so za brezkompromisno obrambo STO, proti narodni nestrpnosti, pa tudi proti »miselnostim, ki zagovarjajo totalitarna načela«.¹⁶ V okviru SNL si sprva niso bili enotni, ali naj sodelujejo z OF za TO. Po sprejemu novega volilnega sistema¹⁷ in sklepih londonske konference spomladi 1952 pa je SNL z OF za TO podpisala izjavo o načelnem sporazumu za skupen nastop na občinskih volitvah in organizacijo prvega slovenskega tabora.¹⁸

Tabora, ki je bil 14. aprila 1952 na Bazovici, se je udeležilo 12.000 ljudi. Besednjak je zapisal: »Spoznanje, da morajo Slovenci združeni nastopiti v obrambo osnovnih narodnih pravic je prodrlo v množice ter postalo nezadržna, elementarna sila, ki jo bodo morala vodstva vseh naših strank odslej resno upoštevati.« Še vedno pa ni bil mogoč sporazum s tistimi Slovenci, ki so volili Vidalijeve komuniste, kateri so še vedno odklanjali sodelovanje z vsemi, ki so bili kakorkoli povezani z Jugoslavijo.¹⁹ Se je pa SNL povezala z italijanskimi independentisti

¹² AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 31/7. Zabeležka razgovora med J. Brozom Titom in C. Peakom, 12. 8. 1951.

¹³ Bogdan Novak, *Trieste 1945-195 : Lotta politica, etnica e ideologica*. 4. izdaja. Milano 1996, str. 290, 291 (dalje Novak, *Trieste*).

¹⁴ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismi E. Besednjaka, 3. 9. 1952 in 15. 9. 1952.

¹⁵ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 15. 5. 1950.

¹⁶ AS 1529, Boris Kraigher, šk. 6. Osnutek za volilni proglas Narodne liste, 17. 5. 1951.

¹⁷ Uveljavljen je bil italijanski volilni zakon, po katerem je v občinah z več kot 10.000 volivcev pripadalo stranki ali skupini povezanih kandidatnih list, ki je dobila relativno večino, 2/3 mest v občinskem svetu, ostalim listam pa proporcionalno število mest glede na število dobljenih glasov. V občinah z manj kot 10.000 volivci je stranki ali koaliciji relativne večine pripadlo 4/5 mest. To pa bi v coni A dejansko pomenilo en volilni sistem za občine z italijansko in drugega za tiste s slovensko večino. Uradni list ZVU, IV/25, 11. 9. 1951.

¹⁸ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 5. 6. 1952. AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 32/8. Elabora: Slovenske politične skupine.

¹⁹ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 7. 5. 1952.

in z njimi po volitvah maja 1952 osnovala koordinacijski odbor strank, ki so se zavzemale za tržaško neodvisnost in ki naj bi skrbel za to, da bi se politika slovenskih in italijanskih independentistov razvijala po enotno dogovorjenem načrtu.²⁰

V občini Devin-Nabrežina so po volitvah maja 1952 postavili župana na osnovi sporazuma med izrazito protikomunistično usmerjeno SDZ in Vidalijevo KPSTO. Dejstvo, da se je SDZ združila z Vidalijem in da je na osnovi tega dogovora tajnik občine postal Italijan, je bilo za marsikoga neodpuštljiv greh. Občina Devin-Nabrežina je bila namreč najbolj »izpostavljena točka slovenstva, v katero se zaganja laški imperializem, gre za slovensko obalo, ki jo morajo braniti vsi Slovenci«, kot je zapisal Besednjak. Na tem območju, ki je pomenil povezavo Trsta z ostalo Italijo, so oblasti odkupovale slovensko zemljo in naseljevale istrske Italijane, zaradi česar je bila slovenska večina v tej občini ogrožena.²¹

Tito se je poleti 1952 v svojih izjavah večkrat dotaknil tudi usode STO. Najprej je v govoru, ki ga je imel 27. julija v Glini, dejal, da ni niti misliti, da bi Jugoslavija kakorkoli razpravljala o coni B, v izjavi turškemu novinarjem 20. avgusta pa je poudaril, da je po njegovem še vedno najboljši jugoslovanski predlog o skupni upravi Jugoslavije in Italije nad STO, da pa Jugoslavija ni vnaprej proti razdelitvi, ki ne bi škodovala njenim nacionalnim in gospodarskim interesom. Tudi na proslavi desetletnice slovenskih brigad 14. septembra v Dolenjskih Toplicah je poudarjal, da je skupna uprava najboljša rešitev.²² Slovenci na Tržaškem so na te izjave reagirali z mešanimi občutki. Tolažilo jih je dejstvo, da Tito še vedno zagovarja kondominij in s tem dejansko ohranitev STO. Je pa te nedoločne izjave izkoristila Vidalijeva KPSTO, ki je poudarjala »kupčijo /baratto infame/«, s katerim sosednji državi nameravata razdeliti ozemlje na razvalinah tržaške neodvisnosti, medtem ko naj bi edini zagovornik določil mirovne pogodbe in s tem edini branik tržaške neodvisnosti ostala le Sovjetska zveza.²³

Jugoslovansko vodstvo je bilo pred težko nalogo, kako upravičiti vrnitev Italije v Trst, da bi ob tem izgubilo čim manj vpliva in ugleda med tamkajšnjimi Slovenci, katere, kot je februarja 1953 zapisal Besednjak, »prevzema skoraj groza ob misli, da se pojavi v Trstu laška policija zloglasnega spomina«. Med njimi se je pozimi 1953 vse bolj širil občutek, da je delitev STO že sklenjena zadeva, da bo Jugoslavija ob tem sicer protestirala, a le zato, da bi pomirila slovensko javnost. Gotovo bi priključitev Trsta k Italiji »v vsakem slučaju in pod katerikoli pogoji pomenila skoro neprenosno moralno obremenitev Jugoslavije v oči našega ljudstva. /.../ Edino, če bi se Slovencem že sedaj (v času Zavezniške vojaške uprave, op. NT) dale gotove človeške narodne pravice ter učinkovita jamstva za bodočnost, bi naše ljudstvo moglo lažje prenesti usodni udarec!«²⁴

Jugoslovansko vodstvo je najprej poseglo v organizacijsko shemo tistih političnih organizacij v coni A, ki so bile z njim tesno povezane, to pa sta bili Babičeva KPSTO in OF za TO. Smernice za spremembo politike teh organizacij je julija 1952 dal Edvard Kardelj, ki je izhajal iz ocene, da je položaj v coni A za Jugoslavijo zelo slab. Projugoslovansko gibanje je bilo zato potisnjeno »na malomeščanske in kmečke pozicije«, ki so temeljile na ideologiji o neodvisnosti STO. S tem naj bi gibanje nasledilo »slovenskemu malomeščanstvu v Trstu, ki hoče biti neodvisno i od Italije i od Jugoslavije, ki noče socializma«. V tem in ne v razkolu po sporu ob resoluciji Informbiroja je videl vzrok, da je projugoslovansko gibanje izgubilo vpliv med italijanskim delavstvom, ki se je pridružilo independentistom ali pa Vidalijevi KP-

²⁰ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 26. 6. 1952.

²¹ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 14. 6. 1952.

²² Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961, str. 255. »Primorski dnevniki«, 16. 9. 1952, str. 1, 4. Članek: Nikoli več ne bomo sužnji ali sateliti.

²³ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 3. 9. 1952.

²⁴ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 2. 2. 1953.

STO. Kardeljeva teza je bila, da se mora projugoslovansko gibanje sicer zavzemati za pravice slovenske manjšine, vendar pa mora v središče postaviti boj proti kapitalizmu in rastočemu fašizmu, saj »razredno delavsko gibanje ne more imeti kot osnovno parolo neodvisnost Trsta in s tem odreči ves marksizem«. Jugoslavija bi sicer bila za neodvisen Trst, v katerem, »če že Jugoslavija ne bi imela vodeče vloge, je vsaj ne bi imela Italija. STO za nas pride v poštev samo v tej varianti. /.../ STO v smislu mirovne pogodbe bi pomenil prevlado italijanskega kapitala nad obema conama. To pomeni prepuščanje cone B italijanskemu kapitalizmu. /.../ Če bi prišlo do tega, potem je boljša ločitev con /.../ STO po mirovni pogodbi bi bil poln Angležev in Američanov, raznih tujih agentov itd. in nikakor ne more biti večji plus kot priključitev Trsta k Italiji. /.../ Naše stališče bi se seveda lahko spremenilo, če bi naše gibanje postalo res močno – v tem slučaju bi seveda neodvisen Trst drugače izgledal.«²⁵

Pogled slovenskega vodstva morda najbolj ponazorijo beseda starega tržaškega komunista Ivana Regenta, ki je takrat deloval v Ljubljani: »Globoko sem prepričan, da enakopravnost Slovencev, če ne bi bil Trst pod Jugoslavijo, utegne povzročiti samo globoko socialno gibanje, ki se bo zavedalo, da brez enakopravnosti Slovencev v Trstu ne more biti enakopravnosti delavcev.«²⁶ Oktobra 1952 je takratni sekretar centralnega komiteja slovenske partije Miha Marinko opozarjal: »Moramo imeti v ospredju socialistična vprašanja, kar nam bo celo v slučaju, da Trst pride v Italijo, omogočalo postavljati vprašanje avtonomnih tržaških pravic. Treba se je zavedati, da vprašanje državne pripadnosti ne rešuje socialnih vprašanj samo po sebi.«²⁷ Te usmeritve so imele daljnosežne posledice, saj se je levi del slovenske manjšine v Italiji vključil v italijanske stranke, medtem ko ostali še danes delujejo v samostojnih slovenskih strankah in skupinah.

Prvi je pred slovensko javnostjo proti vzpostavitvi STO odkrito nastopil takrat že bivši sekretar KPSTO Branko Babič na kongresu Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije /SZDL/ v Ljubljani aprila 1953, ki je svoj govor pred tem nedvomno uskladal s slovenskim političnim vodstvom. Med drugim je poudaril, da je bilo STO rezultat kompromisa med velesilami, ko je še obstajalo nekakšno sodelovanje med njimi, nato pa je dejansko postalo nerealno in »parola kominformistične reakcije v njeni protijugoslovanski politiki in pa slovenske reakcije v Trstu pod vodstvom jugoslovanske reakcije v emigraciji«. Tudi tisti, ki so bili vključeni v OF za TO, naj bi še vedno nasedali t.i. STO-jevski politiki in slovenski reakciji, zato je bilo nujno, da se osvobodijo »nacionalističnih teženj«. Predlagal je, da se vprašanje reši v okviru sporazuma med Jugoslavijo in Italijo.²⁸

Njegove izjave so odmevale v slovenski javnosti in med Slovenci na Tržaškem naletele na splošen odpor. Prizadeti so bili tudi zaradi Babičevega stališča, da je STO parola informbirojevcev in slovenske tržaške emigrantske reakcije, s čimer je zavrgel program Liste slovenske skupnosti, v kateri je na upravnih volitvah maja 1952 nastopila tudi OF za TO in čigar bistveni del je bil zahteva, da se STO uresniči. Ravno zato, ker so očitali Vidalijevi KPSTO, da so le navidezni zagovorniki STO, da pa je njihov pravi cilj priključitev k Italiji, je Lista slovenske skupnosti razen v Dolini zmagala v vseh podeželskih občinah, v Trstu pa je Vidali izgubil več tisoč volivcev. Zaradi Babičevih stališč so ostale slovenske stranke hotele pretrgati vsako sodelovanje z OF za TO, kljub temu, da jih niso odobraval niti njegovi najožji sodelavci. Nazadnje je Primorski dnevnik označil Babičevo stališče za njegovo zasebno.²⁹

²⁵ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka o problemih tržaškega gibanja, Portorož, 4. 7. 1952.

²⁶ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik razgovora delegacije OF za TO na Predsedstvu SZDL, 27. 7. 1953.

²⁷ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka v Portorožu, 10. 10. 1952.

²⁸ AS 1529, Boris Kraigher, šk. 9. Zapisnik kongresa SZDL. Govor B. Babiča, 27. 4. 1953.

²⁹ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 12. 5. 1953. Tudi AS 1529, Boris Kraigher, šk. 9.

Besednjak je opozarjal slovensko vodstvo, da je sicer končni ideal slovenske narodne politike lahko le združitev z matično državo in je bila zato ustanovitev STO le začasna rešitev, a obenem ena najvažnejših pridobitev 2. svetovne vojne, saj je zaustavila pot italijanskemu prodiranju na Balkan. Ob tem se je zavedal, da bi uveljavitev STO v skladu z mirovno pogodbo lahko postala »orodje najhujšega narodnega in gospodarskega zatiranja«, zato je bilo nujno, da se pred tem v Stalni statut vnesejo učinkovita jamstva za zaščito Slovencev. Pismo je zaključil z vprašanjem, kaj se bi zgodilo, če bi Jugoslavija privolila v delitev STO. Tržaški Slovenci bodo morali glasno protestirati, to je njihova pravica in dolžnost. »Čim odločneje se bodo upirali prihodu Italije, tem večje manjšinske pravice jim bo matična država izbojevala. Tržaški Slovenci morajo torej braniti STO do kraja! Jugoslavija bo pa nastopala tako, kakor zahtevajo najvišji interesi države in njenih narodov in kakor dovoljuje odnos sil v mednarodnem političnem življenju.«³⁰ Vprašanje zaščitnih določil za tržaške Slovence je obravnavalo tudi jugoslovansko zunanje ministrstvo, ki je maja 1953 sprejelo sklep, naj diplomacija neposredno posreduje pri vladah velikih sil za zagotovitev enakopravnosti Slovencev v coni A in da je boj za manjšinske pravice Slovencev v Italiji sestavni del tržaškega vprašanja.³¹

Zaradi burnih odmevov na Babičeve izjave je jugoslovanska vlada svoje zahteve, vsaj tiste, ki jih je javno predstavila, spremenila. Tako je Tito v govoru v Slavonskem Brodu 17. maja 1953 odločno napadel italijansko politiko in poudaril, da je za Jugoslavijo najboljša rešitev kondominij.³² Te izjave so nekoliko pomirile Slovence na Tržaškem, ki so lahko »spet zadihali, pogledali z zaupanjem v voditelje matične države«.³³ Titov govor je prvič od začetka izhajanja pozdravilo tudi glasilo »Katoliški glas« in sicer z uvodnim člankom z naslovom To pot ima Tito prav.³⁴ Pomiritev pa je bila le kratkotrajna, saj so Titovemu govoru sledile izjave državnega sekretarja za zunanje zadeve Koče Popovića na novinarski konferenci 26. maja 1953, da je vzpostavitev STO v smislu mirovne pogodbe nemogoča.³⁵ Besednjak navaja izjave ljudi: »Naj gre vse skupaj k hudiču. Danes trdijo belo, jutri črno. Kdo naj se nanje zanesi!«³⁶

6. junija 1953 je Trst obiskala uradna jugoslovanska delegacija, ki je sprejela predstavnike vseh slovenskih struj razen informbirojevske. Kot so zapisali v elaboratu zunanjega ministrstva, so celo največji skeptiki do Jugoslavije s sprejemov odhajali z zaupanjem v matično državo. Po zaslugi jugoslovanske ofenzivne politike naj bi se tržaški Slovenci odločili za boj proti vrnitvi Italije do skrajnih možnosti.³⁷

Slovenska demokratska zveza je v pogovoru s predstavniki Socialistične internacionale poudarila, da je za uveljavitev STO, saj bi Italija v Trstu pomenila tudi Italijo na vzhodni obali Jadrana in v srednji Evropi, ki bi skušala poseči na Balkan. Zanj so bili tudi iz gospodarskih razlogov, saj je bil Trst gospodarsko izhodišče v svet za vso srednjo Evropo in Podonavje, to vlogo pa bi lahko odigral le, če bi imel zagotovljeno politično nevtralnost. Obenem so Slovenci

³⁰ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 12. 5. 1953. Tudi AS 1529, Boris Kraigher, šk. 9.

³¹ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 33/9. Zabeležka o sestanku glede con A in B v kabinetu državnega sekretarja za zunanje zadeve, 15. 5. 1953.

³² Slovenski poročevalec, 19. 5. 1953, str. 1, 4. Članek: Država 17 milijonov Jugoslovancev ne bo nikdar več igračka tujih sil z imperialističnim pohlepom.

³³ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 21. 5. 1953.

³⁴ AS 537, RK SZDL, šk. 1295. Elaborat: Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A. AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 29. 5. 1953.

³⁵ Slovenski poročevalec, 28. 5. 1953, str. 1. Članek: Jugoslavija je bila vselej za neposredna pogajanja z Italijo.

³⁶ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 29. 5. 1953.

³⁷ AS 537, RK SZDL, šk. 1295. Elaborat: Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A.

nasprotovali vrnitvi Italije, ker v njej ni nacionalne strpnosti, dokaz za to pa je bilo ravnanje Italije s slovensko manjšino na Goriškem in v Benečiji.³⁸

Konec julija 1953 so se predstavniki OF za TO v Ljubljani srečali s slovenskimi voditelji, da bi z njimi izmenjali informacije o trenutnem položaju in o zadnjih političnih dogodkih. Tržaški predstavniki so poudarili, da so tamkajšnji Slovenci dobro sprejeli predlog o skupni upravi, kondominiju, ki je bila jamstvo za njihovo enakopravnost in zaščito. Čeprav so se strinjali s slovenskim vodstvom, da mora boj za demokratične pravice zajeti vse tamkajšnje prebivalce, pa je član delegacije Franc Štoka opozoril: »Našim ljudem gre za življenje in smrt. Slovencem v Trstu grozi ekonomska propast. Res je, da mesto žre deželo. Razlašča oziroma zapušča se zemljo – vendar tu gre za slovensko zemljo in tu je tista rana, ki nas boli.« Predsednik OF za TO Jože Dekleva pa je poudaril, da so trditve slovenskega vodstva v načelu sicer točne, »če pa se jih prenese na naša tla, se malo stalijo. Politično življenje pri nas je bilo vedno povezano z gospodarskim, poleg tega pa je še tragično pomešano z nacionalnim problemom. /.../ Kjer sta se stikala dva plemena, je neko škjarjasto ozemlje in tak je tudi Trst, kjer problemi, ki so v reševanju, dobe drugo obeležje.«³⁹

Odnosi med Jugoslavijo in Italijo so se ponovno zaostriili jeseni 1953. Na zborovanju ob 6. obletnici priključitve Slovenskega primorja k Jugoslaviji 6. septembra 1953 na Okroglici, na katerem se je po nekaterih podatkih zbralo okrog 200.000 ljudi, je Tito ostro obsodil italijansko politiko in zahteval, da Trst postane internacionalno mesto, vsa njegova okolica pa naj se priključi Jugoslaviji.⁴⁰ Titu je 10. septembra odgovoril predsednik italijanske vlade Giuseppe Pella in zahteval plebiscit, ki ga je Jugoslavija z noto 28. septembra odklonila.⁴¹ Sledila je odločitev obeh zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, pri čemer pa nista določili datuma umika. O tem ukrepu jugoslovanske oblasti niso bile obveščene in so zato ostro reagirale, tako da so po vsej Jugoslaviji organizirali množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslale svoje. Hkrati je Tito v govorih v Leskovcu 10. in Skopju 11. oktobra 1953 nekoliko omilil zahteve iz Okroglice, ko je predlagal, naj bi Italija dobila Trst, Jugoslavija pa ostali del cone A in cono B.⁴² V Trstu so izbruhnili protesti v podporo Italije, ki so po 3. novembru, obletnici njenega prihoda v Trst leta 1918, prerasli v krvave nemire.⁴³

O nastalem položaju je 15. oktobra 1953 razpravljala jugoslovanska vlada. Glavni poročevalec Edvard Kardelj je ugotovil, da je v prvi polovici leta 1953 prišlo v jugoslovanski politiki do določene defenzive, medtem ko je Italija hotela dvoje – dobiti Trst in se afirmirati kot vodilna sila v tem delu Evrope. Čeprav je tudi Jugoslavija računala na delitev con, so bili zanjo zadnji ukrepi ZDA in Velike Britanije dejansko ponižanje, »saj je jugoslovanska politika ves čas računala, da bo Zahod upošteval vsaj minimum njenih zahtev in sicer, da ne dajo vse cone A Italiji, da omogočijo avtonomen statut za manjšine in da priznajo jugoslovanske interese v tržaški luki. Rešitve, ki ji je bila vsiljena, Jugoslavija ni mogla sprejeti.« Jugoslovanske oblasti so zato skrajno zaostriile položaj, a ker z Zahodom niso mogle tvegati oboroženega spopada,

³⁸ AS 1529, Boris Kraigher, šk. 9. Izvleček razgovora med predstavniki SDZ in Komisije socialistične internacionale glede tržaškega vprašanja, 1. 7. 1953.

³⁹ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik razgovora delegacije OF za TO na Predsedstvu SZDL, 27. 7. 1953.

⁴⁰ Slovenski poročevalec, 7. 9. 1953, str. 1. Članek: Trst naj postane internacionalno mesto, vse slovensko ozemlje pa priključi k Jugoslaviji.

⁴¹ Novak, *Trieste*, str. 401.

⁴² »Slovenski poročevalec«, 11. in 12. 10. 1954. V Skopju je Tito izrekel tudi znane besede: »Izjavljam, da bomo vedno pazili na to, če bo italijanski vojak stopil v cono A. Tisti trenutek, ko bo vstopil tja – bomo korakali v to cono«.

⁴³ Novak, *Trieste*, str. 414-419.

hkrati začele z diplomatsko akcijo.⁴⁴ Svojim pogajalcem so naročile, naj se pogajajo, tako da ne bo uveljavljena mirovna pogodba, kateri pa se formalno niso smeli odreči. Postavljajo naj različne mejne zahteve, za katere so predvidevali, da bodo odbiti, hkrati pa naj se pogajajo tudi o delitvi po demarkacijski črti z nekaterimi popravki. Sporazum naj bi bil zasnovan tako, da se formalno Italija ne bi odrekla coni B in Jugoslavija coni A, zahodne sile pa bi javno izjavile, da po sporazumu o začasni razmejitvi med conama ne bodo podpirale zahtev ne ene ne druge strani.⁴⁵ Začasno rešitev, ki bi bila obenem predstavljena kot vsiljena, je bila bolj sprejemljiva za jugoslovansko (pa tudi italijansko) javnost kot dokončen sporazum. Ob tem pa sta se obe vladi dobro zavedali, da bo le-ta z dolgoletnim obstojem postala stalna. Za takšno rešitev tudi ni bila potrebna konferenca, na kateri bi sodelovala tudi Italija, ker so isti rezultat lahko dosegli s premikom demarkacijske črte in jugoslovanskim pristankom, da se Italiji preda uprava v Trstu.⁴⁶

Dogajanje ob 8. oktobru 1953 je tudi tržaške Slovence združilo v odporu proti prihodu Italije. Vanj se je vključil tudi Vittorio Vidali in sicer s parolo »nočemo ne enega ne drugega«, torej ne Italije niti Jugoslavije. Vidni slovenski člani njegove partije niso nasprotovali niti njegovi trditvi, da jim s strani Jugoslavije grozi največja nevarnost in da se bodo, če bo treba, borili proti Jugoslovanski armadi. Še vedno so slepo zaupali Sovjetski zvezi, ki naj bi jim zagotovila polno podporo glede uveljavitve STO. Svoj položaj je Vidali okrepil tudi z ustanovitvijo Odbora za obrambo STO, v katerega je povabil vse njegove zagovornike razen OF za TO, ker naj bi se le ona izrekla za njegovo razdelitev. Njegov poziv je sprejela le SDZ. Aktivisti OF pa so nastopili s parolo »Hočemo Jugoslavijo«.⁴⁷

Večinoma slovenska okolica Trsta je bila polna napisov v podporo STO, izobežali so slovenske zastave, uničevali italijanske napise, in to v krajih, kjer je bilo dotlej skoraj nemogoče doseči vsaj to, da bi bilo ime kraja napisano najprej v slovenščini. Posebna delegacija slovenskih občin je v začetku novembra 1953 odpotovala v Beograd in tam iskala zaščito. Oblasti v coni A so, da bi vzpostavile »normalno stanje«, reagirale tudi s policijskim nasiljem.⁴⁸

Med pogajanjmi z zahodnimi silama je jugoslovanska vlada kot eno temeljnih zahtev postavila avtonomen statut, ki bi zagotovil enakopravnost jugoslovanskemu prebivalstvu v coni A in italijanskemu v coni B. Hkrati ni več pristajala na nadomestila v coni B, ki ne bi bila vezana na nadomestila v tržaškem zalivu.⁴⁹ Tudi za tržaške Slovence je bil »edini svetli žarek upanje, da bo matica pri rešitvi tržaškega vprašanja poskrbela, da se poravnajo v nebo vpijoče krivice fašizma ter se zagotovi Slovencem res učinkovita manjšinska zaščita.« Podeželske Slovence ob demarkacijski črti pa je skrbelo, da bodo priključeni k Jugoslaviji in s tem odrezani od Trsta. To so bili sicer narodno zavedni ljudje, ki pa so bili v skrbah, kako se bodo preživljali, zato bi začeli množično bežati, je menil Besednjak in nadaljeval: »Matična država bi doživela sramoto, da beže pred njo njeni lastni sinovi, kar bi Italijani znali pred svetovnim mnenjem dobro izkoristiti«. Za tamkajšnje prebivalstvo bi bila zato kolikor toliko znosna le tista rešitev, ki bi zagotavljala zelo odprto mejo.⁵⁰

⁴⁴ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 30. Zabeležke E. Kardelja za tajno sejo ZIS, 15. 10. 1953.

⁴⁵ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 33/9. Pismo E. Kardelja ambasadi v Washingtonu, 21. 10. 1953.

⁴⁶ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 33/9. Pismo V. Velebita E. Kardelju, 26. 10. 1953.

⁴⁷ AS 537, RKSZDL, šk. 1295. Elaborat MZZ Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavje: Politično življenje Slovencev v coni A.

⁴⁸ AS 537, RKSZDL, šk. 1295. Elaborat MZZ Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavje: Politično življenje Slovencev v coni A.

⁴⁹ AS 1277, Edvard Kardelj, šk. 33/10, zabeležka razgovora med E. Kardeljem in britanskim veleposlanikom v Beogradu I. Malletom, 8. 3. 1954.

⁵⁰ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 18. 5. 1954. To se je po oktobru 1954 tudi dejansko zgodilo, saj je iz dela cone A STO, ki je bil priključen k Jugoslaviji, odšlo v Italijo okrog 2700 ljudi, v veliki večini

Junija 1954 so predstavniki jugoslovanskega zunanjega ministrstva o poteku pogajanj obvestili voditelje projugoslovanskih organizacij na Tržaškem, med drugim tudi o tem, da bo statut STO de iure ostal, dejansko pa se bo začasno stanje samo po sebi spremenilo v dokončno. Rezultat pogajanj so ocenili kot veliko diplomatsko in politično zmago Jugoslavije. Vida Tomšič je poudarila: »Čim bo odstranjeno z dnevnega reda tržaško vprašanje kot ovira za normalno sosedske odnose med Italijo in Jugoslavijo, bodo nujno vzpostavljeni med obema državama normalni stiki in bo pri tem prišlo tudi do socialističnih stikov jugoslovanskih delavcev z italijanskimi. S tem in s kulturnimi in tudi ekonomskimi stiki bodo podane nove možnosti zaščite manjšinskih pravic naših ljudi ne samo preko papirnate pogodbe, ampak s pomočjo dejanske opore v naprednih mestih Italije itd. Mislim, da bo vse to treba jasno povedati. Poleg tega pa tudi, da je bilo to, kar smo v sporazumu dosegli, največ, kar smo mogli dobiti.«⁵¹

Obvestili so jih tudi o manjšem premiku meje na Miljskem polotoku, zato da bi Koper, ki naj bi postal središče slovenskega Primorja, dobil širše zaledje. ZDA in Velika Britanija sta se zavezali, da bosta vplivali na Italijo, da bo Trstu zaradi njegove gospodarske vloge zagotovila avtonomijo. Takrat tudi še ni bil povsem dorečen manjšinski statut, ki je bil recipročen, za Slovence v coni A in Italijane v coni B STO, in kot aneks priključen sporazumu. Obvestili so jih tudi o obvezi ZVU, da bo pri italijanski vladi ukrenila potrebne korake za odprtje slovenskega denarnega zavoda v Trstu. Glede vrnitve slovenskega premoženja, odvzetega v času fašizma, pa so dobili obljubo, da bodo dobili tri, štiri stavbe, a se bodo morali posebej boriti, da bodo le-te v centru. Ob vprašanju zaščite so predstavniki tržaških Slovencev od jugoslovanskih pogajalcev zahtevali, da dosežejo tudi zagotovilo, da ne bodo preganjani tisti, ki so se borili za drugačno rešitev, kot je bila potem dejansko sprejeta, torej za priključitev k Jugoslaviji in potem za ohranitev STO.⁵²

Predstavniki projugoslovanske OF za TO so jugoslovansko vodstvo obvestili, da so tudi »njihovi pristaši« na mnogih sestankih odkrito rekli, da Jugoslavija prodaja Slovence.⁵³ Tudi Besednjak je maja 1954 poročal, da ljudje govorijo: »Prodajajo nas! Jugoslavija bo sprejela od Amerike pomoč v orožju in denarju, nas pa naj Italijani požrejo. To je še težje, ker ponujajo v zameno za Trst in cono A denar za izgradnjo pristanišča v Kopru in železniške proge do Ljubljane.«⁵⁴ Julija 1954 je Besednjak zapisal: »Vkorakanje Italije v Trst bo za Slovence dan žalosti, jeze in obupa. /.../ Pisatelj Rebula mi je pravil, da odpotuje v Jugoslavijo, brž ko Italijani zasedejo cono. Le s težavo sem ga prepričal, da je potrebno brezpogojno vztrajati na domači zemlji.«⁵⁵

Spomenica o soglasju, podpisana 5. oktobra 1954, je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije razdelila dotedanji cono A in B med obe državi. Kot njena priloga je bil sprejet tudi Posebni statut z zaščitnimi določili za obe manjšini, veljal pa je le za ozemlje, ki je prej pripadalo STO. Izven tega območja je manjšinska zaščita ostala nespremenjena.

V govoru po podpisu spomenice je Boris Kraigher poudaril, da je ta največ, kar je Jugoslavija lahko dosegla: »Še nismo izdali parole 'Življenje damo – Trsta ne damo!', saj Trsta še nismo dali. Danes izjavljamo, da pa Trst v neki obliki damo. Če bi hoteli dosledno vztrajati na paroli, potem bi morali že leta 1945 dati življenje, ko je naša vojska morala zapustiti Trst. Takrat se je to vprašanje odločilo. /.../ Pomagali bomo dvigniti Koper, a ne kot konkurenco Trstu, ampak kot center, ki lahko tu zamenja Trst.« Obenem je obljubil denarno in drugo pomoč

prav ti Slovenci.

⁵¹ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka pri oddelku za zamejstvo, 15. 6. 1954.

⁵² AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka pri oddelku za zamejstvo, 15. 6. 1954.

⁵³ AS 537, RK SZDL, šk. 1303. Zapisnik sestanka pri oddelku za zamejstvo, 15. 6. 1954.

⁵⁴ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 18. 5. 1954.

⁵⁵ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Pismo E. Besednjaka, 9. 7. 1954.

manjšini, ki pa naj bi jo izvajali »preko naših ljudi v Trstu«. ⁵⁶ To se je v naslednjih letih tudi zgodilo in so ostale komponente slovenske narodnostne skupnosti ostale brez te pomoči, do konca šestdesetih let pa tudi skoraj brez stikov z matično državo.

Konec septembra 1954, torej nekaj dni pred podpisom spomenice, je o novem položaju razpravljal Glavni odbor OF za TO. V skladu z navodili jugoslovanskega vodstva so menili, da se »naša narodna problematika uvršča v širši okvir programa vsega demokratičnega in socialističnega gibanja tu v Trstu ne glede na narodno pripadnost njenih članov. Biti moramo več, tvorci socialističnega gibanja, ki mora izražati težnje in interese tu živčih slovenskih in italijanskih delovnih množic. Mimo tuje miselnosti narodnjaškega in včasih reakcionarnega nacionalizma moramo ustvariti enotno fronto delovnega ljudstva.« Ob tem so ugotovili, da je nujen koordinacijski organ vseh organizacij, ki bi skupno zastopale slovenske interese na kulturnem, prosvetnem in gospodarskem področju. ⁵⁷

Da je sodelovanje Slovencev različnih političnih usmeritev nujno, so se ob OF zavedali tudi ostali. Tako sta Engelbert Besednjak kot predstavnik Slovenske krščansko-socialne zveze in Frane Tončič kot predstavnik Skupine neodvisnih Slovencev dala pobudo o ustanovitvi slovenskega narodnega sveta. OF za TO je pobudo sicer sprejela, medtem ko sta bili SDZ in Slovenska katoliška skupnost /SKS/ zelo skeptični, ker sta imeli zadržke do nove usmeritve OF, češ da je nemogoče zagovarjati slovenske narodne interese in se obenem povezati z italijanskimi socialističnimi silami, ki so bile komaj v nastajanju, saj sodelovanje z Vidaliem še vedno ni bilo mogoče. Tako je bilo po njunem mnenju najprej nujno politično sodelovanje, preden bi ustanovili zvezo slovenskih gospodarskih in kulturnih društev, saj se ji ne bi priključila društva, ki so bila odvisna od SDZ ali SKS. ⁵⁸

Dve leti in pol po podpisu Spomenice o soglasju je jugoslovanski konzulat v Trstu poročal, da italijanske oblasti spomenice še vedno ne izvajajo razen dekreta 190, s katerim je generalni komisar Giovanni Palamara dal zakonsko vrednost členu 6, ki prepoveduje preganjanje in kaznovanje oseb zaradi njihovega prejšnjega delovanja glede rešitve tržaškega vprašanja.

Tudi zato, ker italijanski parlament spomenice ni ratificiral, je bilo uvajanje Posebnega statuta glede zaščite manjšine v bistvu mrtva črka na papirju. Policija naj bi vdiral na vsa področja javnega in tudi privatnega življenja. Neizpolnjeni so bili zlasti določilo o enakopravnosti slovenskega jezika, udeležba pripadnikov manjšine v upravi in priznanje pravic invalidom in družinam ubitih pripadnikov slovenske narodnoosvobodilne vojske. Tudi člen 3, ki je prepovedoval izražanje narodnostnega sovraštva, je bil daleč od realizacije. Oblasti pa niso ovirale slovenskega tiska in slovenskih organizacij pri njihovem delu, hkrati pa te niso mogle uporabljati javnih zgradb in niso dobivale finančnih sredstev za svoje delovanje. Glede šol so obdržali stanje, kakršno je bilo še v času delovanja ZVU.

Poročevalec je hkrati ocenjeval, da glede položaja slovenske manjšine na Tržaškem v celoti ne gre za sistematično politiko diskriminacije, ampak do so italijanske oblasti včasih tolerantne glede posameznih vprašanj in ne ovirajo sodelovanja manjšine z Jugoslavijo. Pritisk na manjšino je bil bolj prikrit in so ga izvajale tako oblasti kot tudi posamezne šovinistične skupine, med katerimi je izpostavil krščanske demokrate s tržaškim županom Giannijem Bartolijem in tržaškega škofa Antonia Santina. Hkrati pa se je tudi slovenska manjšina le počasi privajala na dejstvo, da je Trst vključen v italijansko državo. Zaradi tega in zaradi poprejšnjih slabih izkušenj z Italijo je včasih prihajalo do neupravičenega občutka brezperspektivnosti

⁵⁶ AS 1529, Boris Kraigher, šk. 22. Govor B. Kraigherja, po podpisu Spomenice.

⁵⁷ AS 537, RK SZDL, šk. 1305. Zapisnik zasedanja Glavnega odbora OF za TO, 26. 9. 1954.

⁵⁸ AS 1931, MNZ, Engelbert Besednjak. Izpis iz mape, 2. 11. 1954. Rezultat teh usmeritev je bila ustanovitev Slovenske kulturno-gospodarske zveze, ki je dejansko ostala zveza levo usmerjenih društev in organizacij.

in do izoliranosti od italijanskih prebivalcev. Bilo pa je tudi nekaj pozitivnih premikov, kot je bila podpora tržaških naprednih sil boju Slovencev proti novemu načrtu šolskega zakona, pozitivna anketa o tržaških Slovencih v časopisu Trieste, konstruktivni odnos do Slovencev, ki sta ga imela pokrajinski svet in trgovska zbornica. K temu naj bi veliko prispevala nova politična linija slovenskih socialističnih sil.⁵⁹

R i a s u n t o

La comunità slovena triestina e la questione della spartizione del Territorio libero di Trieste

Nevenka Troha

L'articolo sarà pubblicato in italiano nel libro: Dalla »cortina di ferro« al »confine ponte«. A cinquant'anni dal Memorandum di Londra, l'allargamento della Nato e dell'Unione Europea. Atti del convegno, organizzato, dal Dipartimento di Scienze dell'Uomo dell'Università degli Studi di Trieste, con il patrocinio e il contributo del Comune di Trieste, della North Atlantic Treaty Organization e della autonoma Friuli – Venezia Giulia, Trieste, 26. 27 e 28 ottobre 2004. A cura di Georg Meyr e Raoul Pupo. Edizioni Comune di Trieste, in corso di pubblicazione.

⁵⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore, f. CK SKJ, IX, 48/XII. Generalni konzulat FLRJ v Trstu. Odnos italijanskih oblasti do naše manjšine v Trstu s posebnim ozirom na Spomenico o soglasju, 9. 2. 1957.